

مرد تدبیر و مدارا

احوال، افکار و آثار آیه الله حاج شیخ
عبدالکریم حائری یزدی
(م ۱۳۵۵ق)

تألیف:
سید عباس رضوی

اشراف و تکمیل:
رضا مختاری

مؤسسه کتاب شنای شیعه

مرد تدبیر و مدارا

تألیف: سید عباس رضوی
اشراف و تکمیل: رضا مختاری

به مناسبت صد سالک
حوزه علمیه قم

یکی از طرح‌های گسترده مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه طرح «بزرگان شیعه» به فارسی و «أعلام الشیعة» به عربی است.

این کتاب نود و چهارمین عنوان از سلسله «بزرگان شیعه» است و در آن سرگذشت، آراء، آثار علمی، خدمات و فعالیت‌های مرد تدبیر و مدارا، مؤسس حوزه علمیه قم در سده اخیر (شیدالله سبحانه و تعالی آرکانها) مرجع عظیم الشان، مرحوم آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری (ظیب الله ثراه و جعل الجنة منقلبه و مثواه) بررسی و تبیین شده است.

معرفی دقیق، جامع و کامل آثار علمی، مأخذشناسی تفصیلی، خطاهای سرگذشت‌نامه‌ها، هوشمندی و درایت آیه الله حائری در تأسیس و اداره حوزه قم، انظار بزرگان و شاگردان ایشان درباره حوزه و حاج شیخ را در این کتاب می‌توان یافت.

به‌رغم تألیفات فراوان درباره آیه الله حائری، کتابی با این شرح و تفصیل و بیان جزئیات زندگی و آثار این بزرگوار، تدوین نشده و کتاب حاضر جامع‌ترین و دقیق‌ترین اثر در این زمینه، و مشتمل بر این پنج باب است:

باب اول: نگاهی به احوال، افکار و آثار آیه الله حائری

باب دوم: آیه الله حائری از دیدگاه برخی از شاگردان برجسته

باب سوم: شناخت‌نامه

باب چهارم: آیه الله حائری در اراک

باب پنجم: پیوست‌ها

(مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه)

Qum, Iran
Shia Bio-Bibliographical Institute
1403sh / 2024

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه مؤسسه کتاب شناسی شیعه
	طلیعه:
۱۷	الف) روز شمار زندگی آیه الله حائری
۲۵	ب) گوشه ای از حوادث حیات آیه الله حائری / علی مختاری
	باب اول: نگاهی به احوال، افکار و آثار آیه الله حائری / ۴۱
۴۳	۱. سرگذشت آیه الله حائری
۵۰	مهاجرت به قم
۵۶	مرجعیت
۵۷	سامان دادن به حوزه قم
۵۸	کارگزاران آیه الله حائری
۵۹	توجه به تربیت طلاب
۶۱	درس آیه الله حائری
۶۱	دروس حوزه در عهد آیه الله حائری
۶۳	در عرصه سیاست
۶۵	خدمات
۶۶	درگذشت
۶۹	۲. آثار علمی آیه الله حائری
۶۹	الف) آثار فتوایی
۶۹	۱. استفتاءات
۷۰	۲. توشه آخرت (به زبان اردو)
۷۰	۳. حاشیه «العروة الوثقی»،
۷۲	۴. حاشیه الغایة القصوی
۷۲	۵. حاشیه أنیس التجار (فارسی)

۶. حاشیه ذخیره العباد لیوم المعاد یا رساله سؤال و جواب ۷۴
۷. حاشیه طریق النجاة (فارسی) ۷۷
۸. حاشیه مجمع المسائل، یا مجمع الرسائل ۷۸
۹. حاشیه مقدمه منهج الرشاد ۷۹
۱۰. حاشیه مناسک حج ۷۹
۱۱. حاشیه منتخب الأحكام، از آیه الله سید محمد کاظم یزدی ۸۰
۱۲. حاشیه نخبه ۸۱
۱۳. حاشیه وسیله النجاة ۸۱
- ۱۴-۱۸. حواشی پنج رساله ملاحشم خراسانی ۸۱
۱۹. رساله عملیه مختصر ۸۴
۲۰. مجمع الأحكام، رساله عملیه آیه الله حائری ۸۵
۲۱. مختصر الأحكام ۸۷
۲۲. منتخب الرسائل (فارسی) ۸۷
۲۳. منتخب الرسائل (عربی) ۸۹
۲۴. رساله ای مشتمل بر ۱۶۷ سؤال و جواب ۸۹
- ب) آثار استدلالی ۹۰
- ج) تقریر دروس اساتید ۱۰۱
- د) تقریر شاگردان از دروس ایشان ۱۰۱
۳. آراء و افکار آیه الله حائری ۱۰۳
- رجعت ۱۰۳
- علل گرایش به دیگر مکاتب ۱۰۴
- تکلیف افراد دارای شبهه در عقائد ۱۰۶
- تخصصی شدن ابواب فقه ۱۰۶
- اعتبار فهم مکلف ۱۰۷
- احتیاط در فتوا ۱۰۷
- وادار کردن زنان و کودکان به کار ۱۱۰
- اذن پدر برای ازدواج دختر بکر ۱۱۰
- تحریف زدایی از مجالس تعزیه ۱۱۰
- تأکید بر نقل روایات تاریخی درست ۱۱۳
- موضوع تبلیغ ۱۱۴
- به وجود آوردن زمینه های احیای نماز جمعه ۱۱۵

۱۱۶	زندگی شایسته، جدایی شایسته
۱۱۸	نظام سربازی اجباری
۱۱۹	دفاع از مردم فلسطین
۱۲۰	مالك يا ملك
۱۲۲	تأیید قانون مدنی
۱۲۵	۴. از اینجا و آنجا درباره آیه الله حائری
۱۲۵	تسلط انگلیس بر حکومت پهلوی
۱۲۶	هشدار به طلبه و سواسی
۱۲۶	نهی از بدگوئی از دیگران
۱۲۶	شاگردپروری
۱۲۷	خاطره امام خمینی از درس
۱۲۷	رعایت شؤون شاگردان
۱۲۸	خاطره آیه الله شیخ علی مشکوة
۱۲۸	قطع شهریه افراد بی صلاحیت
۱۲۸	نهی از رساله پراکنی و ترویج خود
۱۲۹	خاطره ای از درس
۱۲۹	رعایت شؤون علما
۱۳۰	حاج شیخ و تبلیغ دین
۱۳۰	آیه الله سید رضازنجانی و آیه الله حائری
۱۳۲	توجه به اخلاق طلاب
۱۳۲	تبلیغ در دماوند به امر آیه الله حائری و هدیه مردم دماوند به ایشان
۱۳۴	ماجرای حاج شیخ و مرد کفاش
۱۳۶	زهد و احتیاط
۱۳۷	خاطره خطیب توانا، مرحوم فلسفی
۱۳۷	حکایتی راجع به حاج میرزا مهدی، پیشکار حاج شیخ
۱۳۸	دقت در گزینش طلاب
۱۳۸	مزاح طلاب با حاج شیخ
۱۳۸	شدت احتیاط در بیت المال
۱۳۹	بی هوایی
۱۳۹	فروتنی و صمیمیت در عین شوکت و مقام علمی
۱۴۰	درس اخلاق مرحوم هسته ای به دعوت آیه الله حائری

۱۴۰	احترام به سادات
۱۴۲	ظرافت و لطافت طبع
۱۴۳	مذاکره با شاگردش حاج آقا روح‌الله
۱۴۵	۵. مأخذشناسی آیه‌الله حائری
۱۴۵	بخش اول: کتاب‌های مستقل
۱۵۳	بخش دوم: کتاب‌های مشتمل
۲۵۸	بخش سوم: مطبوعات (روزنامه‌ها و مجلات)

باب دوم: آیه‌الله حائری از دیدگاه برخی از شاگردان برجسته / ۲۹۹

۳۰۱	۱. امام خمینی
۳۱۶	۲. آیه‌الله سید محمد رضا گلپایگانی
۳۲۵	۳. آیه‌الله شیخ محمد علی اراکی
۳۵۴	۴. آیه‌الله سید احمد زنجانی / محمد رضا معینی
۳۷۲	۵. آیه‌الله سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی
۳۷۶	۶. آیه‌الله سید رضا بهاء‌الدینی
۳۸۱	۷. آیه‌الله شیخ محمد باقر زند کرمانی
۳۸۵	۸. آیه‌الله شیخ محمد صدوقی
۳۸۸	۹. آیه‌الله سید حسین بدلا
۳۹۴	۱۰. آیه‌الله شیخ مرتضی حائری

باب سوم: شناخت‌نامه / ۴۱۸

۴۱۹	الف) منابع فارسی
۴۲۱	۱. آینه دانشوران
۴۳۳	۲. گنجینه دانشمندان
۴۴۳	۳. تاریخ قم
۴۴۸	۴. رساله شرح احوال آیه‌الله حاج شیخ عبدالکریم یزدی حائری
۴۵۹	۵. درد بی‌درمان
۴۶۱	۶. گنجینه آثار قم
۴۷۰	۷. مکارم الآثار
۴۷۲	۸. ریحانة الأدب
۴۷۴	۹. تاریخ خجسته
۴۷۵	۱۰. دائرة المعارف رجال اسلام
۴۷۹	۱۱. شجره مبارکه

۴۸۲	۱۲. تفسیر اثنا عشری
۴۸۴	۱۳. زندگی فردی ناشناخته
۴۹۰	۱۴. افکار و آمال
۴۹۳	۱۵. خاطرات آیه الله پسندیده
۴۹۷	۱۶. حائری نامه
۵۰۶	۱۷. آنچه گذشت، نقشی از نیم قرن تکاپو
۵۱۵	۱۸. خاطرات و مبارزات حجة الاسلام فلسفی
۵۲۵	۱۹. نهضت روحانیون ایران
۵۲۷	۲۰. تاریخ حکماء و عرفای متأخر (تحریر ثانی)
۵۳۰	ب) منابع عربی
۵۳۰	۱. نعباء البشر في القرن الرابع عشر
۵۳۸	۲. أعيان الشيعة
۵۴۰	۳. رحلات السيد محسن الأمين
۵۴۵	۴. بغية الراغبين في سلسلة آل شرف الدين
۵۵۰	۵. عقود حياتي
۵۵۴	۶. أقرب المجازات إلى مشايخ الإجازات
۵۵۶	۷. وفيات الأعلام
۵۵۷	۸. أحسن الأثر فيمن أدركناه في القرن الرابع عشر
۵۶۰	۹. معارف الرجال
۵۶۲	۱۰. أحسن الوديعه
۵۶۴	۱۱. مرآة الشرق
۵۷۳	۱۲. الإجازة الكبيرة

باب چهارم: آیه الله حائری و حوزة اراك / على حسن بیگی / ۵۷۵

۵۷۷	مقدمه
۵۷۷	پیشینه تأسیس سلطان آباد (اراک)
۵۷۸	مساجد شهر
۵۸۱	مدارس علمیه اراک
۵۸۲	مدرسه سپهداری
۵۸۳	مدرسه حاج محمد ابراهیم خوانساری
۵۸۳	مدرسه آقا ضیاء الدین
۵۸۵	مؤسسان نخستین حوزة علمیه اراک

- ۵۸۹ پیشینه آشنائی آیه‌الله حائری با طلاب و فضیله اراکی
 ۵۹۰ مهاجرت آیه‌الله حائری از عتبات عالیات به اراک
 ۵۹۴ ارزیابی گزارش حجة الاسلام سید عباس کاشانی (۱۳۵۰-۱۴۳۱)
 ۵۹۸ خاستگاه و زمینه‌های مهاجرت آیه‌الله حائری از عتبات عالیات به اراک
 ۵۹۹ علمای اراکی معاصر با آیه‌الله حائری
 ۶۲۸ اقدامات و فعالیت‌های آیه‌الله حائری در اراک

باب پنجم: پیوست‌ها / ۶۷۳

۱. آیه‌الله حائری و فرزندش حاج آقا مرتضی در کلام آیه‌الله زنجانی / محمد جواد شعبانی مفرد ۶۷۵
 الف) آیه‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری (م ۱۳۵۵) ۶۷۵
 ب) آیه‌الله حاج شیخ مرتضی حائری (م ۱۴۰۶) ۷۳۲
 ۲. آیه‌الله حائری و حوزه قم در کلام مقام معظم رهبری ۷۴۳
 خفقان و رعب دوره پهلوی ۷۴۳
 برخاستن شخصیت‌های بزرگ علمی و دینی از اراک ۷۴۵
 ثمرات پایه‌گذاری حوزه علمیه قم به همت آیه‌الله حائری ۷۴۶
 برگزیده خدا ۷۴۶
 ضرورت ابقاء و حفظ میراث آیه‌الله حائری ۷۴۶
 بهترین کتاب صلاة ۷۴۷
 ۳. آیه‌الله حائری و حوزه قم در کلام حاج آقا حسین فاطمی قمی ۷۴۸
 احوال آیه‌الله حاج شیخ مرتضی حائری ۷۴۹
 ۴. آیه‌الله حائری و حوزه قم در کلام حاج سیدمرتضی مبرقعی فقیه (حاج داداش) ۷۵۳
 کشف حجاب ۷۵۳
 تولیت مدرسه فیضیه ۷۵۵
 ۵. آیه‌الله حائری و حوزه قم در کلام حاج شیخ محمدصادق تهرانی ۷۵۷
 خدمات عمرانی آیه‌الله حائری ۷۵۷
 ویژگی‌های اخلاقی آیه‌الله حائری ۷۵۹
 سیل قم ۷۶۱
 اولین بیمارستان قم ۷۶۲
 برخی از ویژگی‌های آیه‌الله حائری و معیشت طلاب ۷۶۲
 مرحوم شیخ محمدتقی بافقی ۷۶۶
 کشف حجاب و اتحاد شکل ۷۶۸
 رحلت آیه‌الله حائری ۷۷۳

۷۷۴	زهد و پارسایی آیه‌الله حائری
۷۷۶	۶. تقریرات دروس فقه و اصول آیه‌الله حائری / رضا استادی
۷۷۸	توضیحی راجع به تقریرات دروس در حوزه‌ها
۷۸۳	۱. کتاب الطهارة
۷۸۴	۲. کتاب الصلاة
۷۸۷	أفواه الرجال: تألیف آیه‌الله سید احمد زنجانی
۷۹۳	۳. رسالة في الخمس
۷۹۳	۴. کتاب المکاسب المحترمة
۷۹۴	۵. کتاب البيع در دو جلد
۷۹۵	۶. کتاب الخيارات
۷۹۷	۷. کتاب النکاح
۷۹۹	۸. رسالة في الارث: تألیف آیه‌الله اراکی
۷۹۹	۹. رسالة في الاجتهاد والتقليد: تألیف آیه‌الله اراکی
۸۰۰	۱۰. حاشیه درر الفوائد
۸۰۱	۱۱. رسالة اجتهاد و تقلید
۸۰۱	۱۲ و ۱۳. تقریرات اصول فقه
۸۰۷	۱۴. رسالة في إثبات ولاية مولانا اميرالمؤمنين <small>عليه السلام</small>
۸۰۸	رسالة في نفقة الزوجة
۸۱۴	۷. مخطوطات آثار آیه‌الله حائری / علی اکبر زمانی نژاد
۸۲۰	یک) درر الفوائد
۸۲۵	چاپ‌های درر الفوائد
۸۲۸	نسخه‌های خطی درر الفوائد
۸۲۸	۱. درر الفوائد
۸۲۸	۲. مقدمة الواجب = درر الفوائد
۸۲۹	۳. درر الفوائد
۸۳۰	۴. درر الفوائد = تقریرات
۸۳۱	۵. درر الفوائد = الاستصحاب
۸۳۲	۶. درر الفوائد = حاشیه رسائل = مقدمة الواجب، نسخه خطی فیضیه
۸۳۴	۷. درر الفوائد = نسخه کتابخانه ارگانی بهبهانی
۸۳۴	۸. درر الفوائد = نسخه کتابخانه حجت کوهکمری
۸۳۵	۹. درر الفوائد = اصول الفقه

۱۰. درر الفوائد ۸۳۵
۱۱. مقدمه الواجب ۸۳۶
۱۲. درر الفوائد = مجهول المؤلف ۸۳۶
۱۳. درر الأصول ۸۳۶
۱۴. الدرر الأصولیة ۸۳۸
۱۵. الشك من البراءة ۸۳۸
- دو) كتاب الصلاة ۸۴۱
۱. الصلاة ۸۴۱
۲. الصلاة = التقریرات ۸۴۲
۳. الصلاة ۸۴۲
- سه) سؤال و جواب = استفتاءات ۸۴۲
- چهار) حاشیة العروة الوثقی ۸۴۳
- پنج) حاشیه نخبه کلباسی ۸۴۴
- شش) منتخب الرسائل، عربی ۸۴۶
- هفت) حاشیه ذخیره العباد ۸۴۷
۸. اجازات آیه الله حائری / مصطفی مشهدی ۸۴۸
۹. نامه ها و تقریظاتی از آیه الله حائری و اسنادی از / یا مربوط به ایشان / سید مجتبی میرشاه ولدی ۸۶۶
- أ) نامه ها ۸۶۶
- ب) تقریظات و تأییدات ۸۷۳
- ج) اسناد ۸۷۵
۱۰. مرآتی و مواد تاریخ وفات آیه الله حائری / محمد حسین واعظ نجفی ۸۹۲
۱۱. زندگی نامه خودنوشت و اسنادی از / یا مربوط به حاج شیخ مرتضی حائری / محمد افضل محقق ۸۹۹
۱۲. سرگذشت آیه الله حاج شیخ مرتضی حائری / حبیب الله سلمان آرانى ۹۲۱

خاتمه: خطاهای سرگذشت نامه های آیه الله حائری / ۹۴۷

فهرست ها / ۹۶۱

۱. فهرست اعلام ۹۶۳
۲. فهرست کتاب ها و نشریات ۹۹۸
۳. فهرست منابع ۱۰۱۱

اسناد و تصاویر / ۱۰۲۳

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين،
والصلاة والسلام على سيدنا ونبينا أفضل الخلائق أجمعين
وعلى وصيه علي أمير المؤمنين وعلى الأئمة المعصومين من آل
الطيبين الطاهرين ولا سيما الإمام المهدي الذي يملأ الأرض قسطاً وعدلاً.

(۱)

درباره فقیه بزرگ و برجسته شیعه، مرد تدبیر و مدارا و تجسم عقل و درایت، مرحوم آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی (طیب الله سبحانه ثراه، وجعل الجنة منقلبه ومثواه) کتابها و مقاله های متعددی نوشته اند که در باب اول کتاب حاضر همه کتابهای مستقل و عمده مقالات، ذیل عنوان «مأخذشناسی آیه الله حائری» معرفی شده اند. از بین چهارده کتاب مستقل معرفی شده، شماره های ۱، ۲ و ۳ - قطع نظر از برخی خطاهای جزئی - از آثار برجسته و خوبند. برخی از آثار هم بسیار پرخطا و مغلوطنند. همچنان که در بخش دوم «مأخذشناسی» یعنی آثار مشتمل، مقاله برخی دانشنامه ها مانند دانشنامه جهان اسلام و دائرةالمعارف بزرگ اسلامی از مقاله های خوب و دقیق اند، هر چند اشتباهاتی دارند و به لحاظ اهمیت و جایگاهشان، خطاهای آنها را در خاتمه کتاب حاضر یاد کرده ایم.

(۲)

مخاطبان کتاب حاضر فضلا و محققان اند نه توده مردم کتاب خوان، و مباحث آن متناسب با سطح علمی مخاطبان تنظیم و تدوین شده است. البته به پاره ای مباحث که در سایر آثار منشور به آنها پرداخته شده، چندان نپرداخته ایم مانند تحلیل تفصیلی مواضع سیاسی آیه الله حائری. این کتاب مشتمل بر مباحث بسیاری است که به این شکل دقیق و جامع و گسترده در هیچ یک از آثار منشور پیشین نیست مانند: بحثی جامع و دقیق راجع به تقریرات دروس آیه الله حائری (← پیوست ۶) که از آیه الله استادی خواستیم به آن بپردازند که خوشبختانه قبول کردند و مقاله مذکور را نوشتند. نیز بحثی جامع راجع به آثار علمی آیه الله حائری (← باب اول کتاب حاضر، بند ۲)، و منخطوطات آثار آیه الله حائری (← پیوست ۷).

افزون بر اینها، ثبت دقیق گوشه ای از حوادث دوران حیات آیه الله حائری بر اساس داده های روزنامه ها و اسناد آن روزگار، و نیز نقل دقیق و صحیح دیدگاه عالمان غیر ایرانی

راجع به حاج شیخ و حوزه قم، مانند آیات: سیدشرف الدین، کاشف الغطاء، سید محسن امین، سیدعلی نقی نقوی و حرزالدین.

از همه اینها مهم تر سخنان دقیق و مستند آیه الله شبیری زنجانی (دام ظلّه العالی) درباره آیه الله حائری و حوزه آن روزگار است که برای نخست بار یکجا در این کتاب منتشر می شود. همچنین سخنان شاگردان برجسته آیه الله حائری بدون دخل و تصرف و درج یکجای آنها در کنار هم مانند سخنان امام خمینی، آیه الله گلپایگانی، آیه الله اراکی و دیگر شاگردان برجسته ایشان. نیز مأخذشناسی آیه الله حائری که در هیچ کتاب دیگری بدین نظم و نسق و جامعیت نیامده است. در خاتمه کتاب هم عمده خطاهای زندگی نامه های آیه الله حائری بررسی شده، و در حقیقت یکی از امتیازات کتاب حاضر، تصحیح اشتباهاتی است که در زندگی نامه های حاج شیخ رخ داده است.

(۳)

در این کتاب به دو موضوع پرداخته ایم: یکی سرگذشت شاگردان آیه الله حائری و دیگر ذکر همه اجازات و نامه های ایشان؛ زیرا یکی از فضلا سرگذشت شاگردان ایشان را در کتابی مستقل گردآورده است و برای پرهیز از تکرار، در این کتاب به آن پرداخته ایم. نیز اجازات ایشان را یکی از فضلا با همکاری مرکز اسناد حوزه در مجلدی مستقل تدوین کرده اند که به عنوان مدخل دوم موسوعه المحقق الحائری منتشر می شود. البته مؤسسه کتاب شناسی شیعه هیچ نقشی در تدوین و چند و چون مدخل دوم نداشت و گرنه پیشنهادهایی برای تکمیل و بهسازی آن داشت. ولی چون تعدادی از اجازات حاج شیخ در آن کتاب درج نشده است؛ یکی از پیوست های کتاب حاضر (پیوست ۸) را به اجازاتی از حاج شیخ که در کتاب مذکور نیامده است اختصاص داده ایم و چندین اجازه ساقط از آن کتاب را نقل کرده ایم. واضح است که چه مقدار تتبع و احاطه بر منابع لازم است تا بتوان به همین تعداد ساقط از کتاب مذکور دست یافت.

همچنین مجموعه نامه ها به / یا از آیه الله حائری هم در مجله کتاب شیعه منتشر خواهد شد، ان شاء الله سبحانه تعالی.

(۴)

زندگی و سیره و منش آیه الله حائری در اداره حوزه، بهترین درس و تجربه برای مدیران و متولیان حوزه های علمی امروز است. به کارگیری آن همه تجربه کارآموز و سودمند و بهره گیری از آنها برای عالی و دانی، صدر و ذیل، زعما و طلاب، بهترین عامل موفقیت حوزه های فعلی

و سریع‌ترین راه برای اداره و برون رفت حوزه‌ها از مشکلات است. چه خوب است که همه، این کتاب را به همین قصد یعنی درس‌آموزی از تجربیات و سیره و روش و منش حاج شیخ بخوانند که عمده در ده محور قابل تبیین است که به اجمال به آنها اشاره می‌شود:

۱. حاج شیخ تا زمانی که استادش میرزا محمدتقی شیرازی (م ۱۳۳۸) زنده بود، اجازه نشر آثار فتوایی خود را نداد، و تنها پس از وفات ایشان بود که حاشیه ذخیره العباد و سایر آثار فتوایی ایشان منتشر شد.

۲. از بیت‌المال برای تدوین و نشر آثار خود، چه فتوایی و چه علمی، استفاده نکرد.

۳. در اوج مرجعیت هم در همه شؤون زندگی مانند طلاب و فضلالی حوزه بود. شهریه‌اش مانند شهریه دیگران و وضع منزل و لباس و غذا و رفتارش عین طلاب بود، حتی در صف سلمانی در مدرسه فیضیه مانند طلاب می‌نشست تا نوبتش برسد و سر و صورتش را اصلاح کند. وقس علیه باب فعلل و تفعلل.

۴. به دیدن طلاب بویژه طلاب تازه‌وارد به قم می‌رفت و از احوال آنان مطلع می‌شد و با آنان نشست و برخاست داشت.

۵. فرزندش را در تقلید به آیه‌الله نائینی ارجاع داد با اینکه مقام علمی او کمتر از میرزای نائینی نبود و نمی‌خواست از خود ترویج کند و آثار علمی‌اش را برای علمای دیگر بفرستد - حتی بعد از وفات محقق نائینی - و می‌فرمود: اینها در حکم رساله پراکنی است.

۶. هنگام وفات، ریالی از وجوه شرعی موجود نزد او، در اختیار ورثه نبود و بازماندگان ایشان همان روز هم غذا نداشتند.

۷. منزلی برای خود نخرید، بلکه همان منزلی را که اجاره کرده بود خیری حاضر شد بخرد آنهم به نام فرزند آیه‌الله حائری نه خود ایشان. تنها يك بار به حج مشرف شد آنهم با هزینه دیگران.

۸. آنقدر به درس و تربیت طلاب اهتمام داشت و با مهارت تمام تدریس می‌کرد که در مدت حدود پانزده سال در قم، و چند سال پیش از آن در اراک، توانست شمار زیادی از علمای طراز اول در علم و اخلاق و قدس و تقوا تربیت، و در کوران حوادث سهمگین دوره طاغوت بزرگ اعنی رضاشاه، حوزه را از تندباد حوادث حفظ کند. واضح است که تربیت این تعداد از علمای برجسته در آن مدت کوتاه، حیرت‌آور و نشانه اخلاص فوق‌العاده و همت والا و مهارت بسیار این مرد بزرگ است.

۹. به کیفیت آثارش اهتمام داشت نه کمیت آنها و دنبال افزودن بر مجلّات آثارش نبود. از این رو آثارش کم حجم و بسیار پرمحتوا و پر برگ و بار است.

۱۰. خود و فرزندش بسیار متواضع و از اغراق و مبالغه درباره خود بدور بودند. شاهد روشن آن لوح قبر حاج شیخ است که زیر نظر فرزندش حاج شیخ مرتضی تنظیم شده و خالی از هرگونه مبالغه و خلاف واقع است و از ایشان با عنوان «آیه الله» یاد شده است نه «آیه الله العظمی». و اگر شخصی بی اطلاع از احوال علما، لوح قبر ایشان و الواح برخی قبور اطراف ایشان را بخواند شاید بیندارد که مقام علمی آنها از ایشان بالاتر است!

(۵)

این کتاب به عنوان مدخل اول «موسوعة المحقق الحائري اليزدي» نیز با تلخیص و حذف برخی ابواب و بخشها منتشر خواهد شد. در اینجا لازم است از همه کسانی که برای به سامان رسیدن کتاب حاضر همکاری کرده اند سپاسگزاری کنیم بویژه از آیه الله استادی که علاوه بر اجابت درخواست ما برای نوشتن پیوست ششم، همواره از ارشاد ایشان بهره مند بوده ایم؛ و حضرات حجج اسلام آقایان سیدعباس رضوی فدکی که چند سال به تدوین این کتاب اشتغال داشته اند، جناب آقای دکتر حسن بیگی که باب چهارم کتاب و جناب آقای شیخ حبیب الله سلمانی آرنی که سرگذشت آیه الله حاج آقا مرتضی حائری را به خواهش ما نوشتند. جناب آقای علی اکبر صفری مسؤول کتابخانه مؤسسه کتاب شناسی شیعه که در فراهم آوردن منابع مورد نیاز سعی بلیغی مبذول داشته اند. جناب آقای دکتر عبدالحسین طالعی برای ویرایش کتاب، جناب آقای مصطفی مشهدی برای تدوین پیوست شماره ۸: «اجازات آیه الله حائری» و جناب آقای سیدرضا باقریان موحد برای تهیه فهرستها. نیز فضلالی محترم آقایان حجت الله اخضری و سید محمدکاظم ذاکر رضوی و سید محمد حسینی برای مقابله و نمونه خوانی، و جناب آقای نادر برقی برای حروفچینی و صفحه آرائی، و جناب آقای حمیدرضا میرمحمدی خوانساری که تعدادی از استفتاءات و اجازات را در اختیار نهادند.

﴿دَعْوُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَحَيْثُ هُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخِرُ دَعْوُهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾.

(سوره یونس (۱۰): ۱۰)

۱۴۴۶/۲/۲۰ = ۱۴۰۳/۱۰/۰۲ ش

سالروز ولادت حضرت صدیقه طاهره علیها السلام

قم مقدّس

مدیر مؤسسه کتاب شناسی شیعه

رضا مختاری

علی اکبر زمانی نژاد

مسؤول طرح «بزرگان شیعه»